

बदलिँदो राजनीति र राष्ट्रिय मुद्दाहरु

अश्वस्थामा भक्त खरेल
राजनीतिशास्त्र केन्द्रीय विभाग, त्रिभुवन विश्वविद्यालय

लेखसार

पत्रकारिता राज्य व्यवस्थाका लागि पहेरेदारको विषय हो । यसमा को कति सफल र असफल भए ? पेसामा लाग्नेहरु आफैले मूल्याङ्कन गर्ने विषय हो । सफल हुनु भनेको मनग्य धनोपार्जन होइन, पत्रकारितामा निरन्तरता हो । धनोपार्जन क्षणिक हुन्छ । धन कमाउनका लागि पत्रकारितामा पसेकाहरु सफल हुन नसकेपछि पेसा परिवर्तन गर्न पुग्छन् । तर जो मनदेखि पत्रकारिता पेसामा छिरेका हुन्छन्, उनीहरु आजीवन विद्यार्थी र यात्रीको रूपमा आफ्नो पेसामा रमाइरहेका हुन्छन् । अथक परिश्रमले नै सफलता दिन्छ । पत्रकारितामा लाग्ने पत्रकारहरु विचार पक्षमा अलग अलग धारणा भए पनि पेसागत विषयमा एक हुनुपर्दछ । पत्रकारहरु एक भएनन् भने राजनीतिक दल र सरकारले तिनीहरुलाई फुटाउँदछन् । पत्रकारहरु समाजका आँखा हुन् । आँखामा फूलो पच्यो भने राम्ररी देख्न सकिदैन । यसैले पत्रकारहरुले आँखामा फूलो पार्ने कार्य गर्नु हुँदैन । जसका कारण समाज धमिलिँदै जान्छ र राष्ट्रिय मुद्दाहरु पनि ओभरेलमा पर्दछन् । पत्रकारहरु कसैको दास हुनुहुँदैन । आचारसंहिता र कानूनको पालना गर्ने उदाहरणीय कार्य पत्रकारिताले गर्न सकेको खण्डमा सबैको वाहवाही पाउने अवस्था रहन्छ ।

शब्दकुञ्जी: पत्रकारिता, आमसञ्चारमाध्यम, राष्ट्रिय मुद्दा, समाजको ऐना, पत्रकार आचारसंहिता ।

परिचय

अखबार, कागजको पन्ना, किताबको वा कुनै विषयमा लेखिएको कागजलाई पत्र हो भनी अर्थ्याइएको छ (पाण्डेय, २०५७, पृ.७०९) । दैनिक, साप्ताहिक, वा मासिकको रूपमा निस्कने किताबको रूप पत्रिका हो । चिठी, कागजको पन्ना, सानातिना लेख, तोकिएको समयमा प्रकाशित गरिने पत्रको किताब वा अखबार पत्रिका हो (पाण्डेय, २०५७, पृ.७१०) । पत्रकारिताको प्रारम्भ छापा माध्यमबाट हुन गएको थियो । पछि बिस्तारै रेडियो, टेलिभिजन, एफएम, अनलाइन पत्रकारिता हुँदै युटुब र सामाजिक सञ्जालसम्म विकसित भैसकेको छ । आमसञ्चारमाध्यमको सम्पादक, समाचार सामग्री जुटाउने तथा समाचार लेख्ने मानिस पत्रकार हुन् ।

युग युगको पत्रकारिता फरक छ । पत्रकारिताले सन्देश प्रवाह गर्छ । आदिमकालमा यस्तो सन्देश कर्नाल फुकेर गरिन्थ्यो । मानिस मर्दा एकोहोरो शङ्ख बजाएर सूचना दिइन्थ्यो । त्यसताका रात्रिकालीन समयमा नरसिंहा बजाएर गोरखनाथका गणहरुले आफ्नो उपस्थिति जनाउँदथे । समयक्रमसँगै सन्देशका रूपहरु बदलिँदै गए । चिठीपत्रको सुरुवात भयो । हुलाकले त्यस प्रकारका सन्देशहरु ओहोरदोहोर गर्न थाल्यो । टिकट नटाँसिएका र धागोले बेरिएका मरुवा पत्रहरु छिटोभन्दा छिटो पठाइन्थ्यो । नेपालको हुलाक सञ्चार तथा सूचना प्रविधि मन्त्रालय अन्तर्गत रहेको छ । फ्याक्स, इमेल हुँदै सामाजिक सञ्जालका कारण चिठीपत्र ओसार्ने हुलाकले सूचना प्रविधिको विकाससँगै फुर्सद पाउँदै गएको छ । हुलाकको स्वरूप बदलिएको छ । यस्तो पनि युग थियो कि तालिमप्राप्त पंक्षीहरु डाकको काम गर्दथे । परेवाहरुलाई यस्तो कार्यमा लगाइन्थ्यो । तालिम प्राप्त परेवाहरु अहिले पनि जासुसी कार्य गरिरहेका छन् । पत्रकारहरुले यी सबै तथ्यपरक कुराहरुको खोजी गर्नुपर्दछ । पत्रकारहरु समाजको अगुवा हुनुपर्दछ । कसैद्वारा पालित पोषित हुनुहुँदैन । जसरी पुर्खाहरु आत्मस्वाभिमानमा जिउन सिके, ठीक त्यसैगरी पत्रकारहरुले पनि संघर्ष गर्न जान्नुपर्दछ ।

पत्रकारिता गर्नेहरु आजीवन विद्यार्थीको रूपमा नेता वा वक्ताहरुका भाषण वा मन्तव्यहरुलाई नोटबुकमा उतारेर आफ्ना सञ्चारमाध्यममार्फत समाचार प्रवाह गर्ने गर्दछन् । सामान्य विषयवस्तुदेखि खोज अनुसन्धानमूलक कार्यमा पत्रकारहरु भोक, निद्रा, भरी, बादल केही नभनी अहोरात्र खटिरहन्छन् । साइकलसम्म नहुने पत्रकारहरु पनि छन् । पत्रकारिताबाट

सुखसुविधा भोग्नेहरु पनि छन् । युवा अवस्थादेखि जसले पत्रकारिता जीवनमा आफूलाई होमिको छ, उनीहरुले अनेक कठिनाई पार गरेका छन् । ठुलो ब्रत र तपपछि मात्रै पत्रकारहरु पूर्ण हुन्छन् । आजका पत्रकारहरु कार चढ्नेसम्म भैसकेका छन् । नेपालमा गिद्दे प्रेसबाट सुरु भएको पत्रकारिता व्यवसायिक हुँदै गएको छ । यो पक्कै पनि गर्व गर्ने विषय हो । तर गुणात्मकभन्दा पनि संख्यात्मक रूपमा नेपालमा आमसञ्चारमाध्यम तथा पत्रकारहरुको वृद्धि भएको छ । आमसञ्चारमाध्यम दर्ता खारेजी नहुने र पत्रकार हुन कुनै परीक्षा पनि दिनु नपर्ने भएकाले पत्रकारिता क्षेत्र सजिलो रोजाई भएको छ । छ दशक अघिको पत्रकारिताको कठिनाई व्यहोर्ने पत्रकारहरु पनि अबै छन् । उनीहरुको अनुभव र नयाँ पुस्ताको सिकाईले पत्रकारितालाई गुणात्मक फड्को मार्न नसकिने पनि होइन । राज्यले पत्रकारितालाई स्रोत साधनले मजबुत पार्न सकेको खण्डमा सकारात्मक आलोचना प्रशस्तै हुन जान्छ । सत्ताको गुनगान र भजनले मात्र राज्य व्यवस्था अघि बढ्न कठिन हुन्छ ।

नेपालको पत्रकारिता

पञ्चायतको अन्तिम बेलासम्म पनि नेपालमा प्रायः छापाहरु शिक्षाका अक्षरहरु एक एक गरी मिलाएर मात्र प्रेसमा छापिन्थे । अहिले जस्तो कम्प्युटरको युग थिएन । छाप्दाछाप्टै शिक्षाका अक्षरहरु दबिएर आकार, इकार, ओकारको मुद्राराक्षस हुँदा तत्कालीन प्रशासनको कुदृष्टि पर्दथ्यो । अङ्गभङ्ग गरेको मुद्दा लागेर पत्रपत्रिकाको दर्ता खारेजीसम्म हुन्थ्यो भने सम्पादक, पत्रकार र कम्पोजिटर समेत जेल जानुपर्ने हुन्थ्यो । खासगरी पञ्चायती शासन व्यवस्थामा स्वाभिमान पत्रकारहरु पिल्सिएका हुन्थे । कुरातत्वको जगजगीले पनि पत्रकारिता राम्ररी फस्टाउन सकेन । प्रतिवन्धित पार्टी तथा मानव अधिकार एवं राजनीतिक स्वतन्त्रताका आन्दोलनहरुमा फोटो खिच्दा पत्रकारहरुको क्यामेरा खोसिन्थे भने पत्रकारहरुलाई थुनुवा पूर्जि समेत दिइन्थ्यो र राजकाज मुद्दा लाग्दथ्यो । राजा वीरेन्द्रबाट २०३६ साल जेठ १० गते बिहान ६।४५ मा राष्ट्रिय जनमत सङ्ग्रह घोषणा (नयाँपेज, वि.सं. २०७४) हुनुअघिसम्म कुरातत्व बाहेकका पत्रकार हरूका लागि कालरात्रि थियो । पत्रकारहरुले धेरै हण्डर व्यहोर्नुपर्थ्यो भने पत्रपत्रिकाहरु दर्ता खारेजी तथा बन्द गरिएका प्रशस्त घटनाहरु छन् । नेपालमा औपचारिक रूपमा वि.सं. २०२८ सालमा दोस्रो पुस्ताको कम्प्युटर IBM (International Business Machine)-1401 राष्ट्रिय जनगणनाका लागि भित्रिएको हो (सौर्य, वि.सं. २०७०) । अहिले पत्रपत्रिकाहरु रङ्गीन कलेवरमा प्रकाशित हुन थालेका छन् । रेडियो, एफएम, टेलिभिजन, अनलाईन, युटुब तथा सामाजिक सञ्जालहरु सबैले सञ्चारजतमा क्रान्ति नै ल्याएको छ ।

राणा शासनकालमा नेपाली भाषाका पत्रिकाहरु प्रवासबाट छापिनुको कारण पनि स्वयं सम्पादक र पत्रिका सुरक्षित हुनकै लागि थियो । राणाहरुलाई आलोचना अलिकति पनि पचैनथ्यो । पत्रपत्रिकाले राणाको भजन गाउने भन्दा पनि राजनीतिक स्वतन्त्रताका सवालमा आवाज उठाउँदा पत्रिका र पत्रकारहरुले निकै दुःख कष्ट व्यहोर्नुपरेको देखिन्छ । प्रजातन्त्रकाल, वि.सं. २००७-२०१७ (निर्वाचन आयोग, २०७७) केही सहज भए पनि सोचेजति फस्टाउन सकेको पाँइदैन । पञ्चायतकालमा राजनीतिक पार्टीहरु प्रतिवन्धित भएका कारण सरकारी जासुसहरुका लागि समाचारको मुहान पत्रपत्रिका हुन्थ्यो । पत्रपत्रिकाको कार्यालयको वरिपरि जासुसहरुको बाक्लो उपस्थिति हुन्थ्यो । तिनै जासुसहरुको प्रतिवेदका आधारमा राजनीतिक विचार पक्षका पत्रपत्रिकाहरु जफत हुन्थे । प्रेसमा छापा मारिन्थ्यो । कम्पोज गरेर पेज बाँधिएका फर्माहरु भत्काइन्थे । पत्रकारिता घिटि घिटि नै थियो भन्दा पनि हुन्छ । पञ्चायत पक्षधर पत्रिकाहरु राज्य व्यवस्थाद्वारा पालित पोषित र संरक्षित थिए । राजा वीरेन्द्रको राज्याभिषेक (पन्त, २०७१) मा पञ्चायत समर्थित पत्रिकाहरुलाई प्रेस उपहार समेत दिइएको थियो । शुभराज्याभिषेक विशेषांक निकाल्नका लागि विशेष आर्थिक सहयोग र विज्ञापन उपलब्ध गराइएको थियो । विचार पक्ष पत्रिका तथा पत्रकारहरुलाई अराष्ट्रिय तत्व (अ.त.) को पगरी भिराएर लखेट्ने र जेल हाल्ने कार्यसम्म हुन्थ्यो । त्यो कहालीलाग्दो समय थियो । राजनीतशास्त्र र राजनीतिक बिचारकहरुको विश्लेषण पत्रिकामा गर्न पाँइदैन थियो । त्यस खालका विचार र सिद्धान्तहरु पत्रिकामा प्रकाशित भएको खण्डमा घोर अपराध मानिन्थ्यो ।

वि.सं. २०३७ वैशाख २० गते सम्पन्न जनमत सङ्ग्रहमा पञ्चायतले जिते पछि (नयाँपेज, २०७४) फेरि पूरानै परिपाटी सुरु भयो । तत्कालीन अवस्थामा वीपी कोइरालाले आफ्नो सम्पादन तथा प्रकाशनमा पत्रिका दर्ता माग गर्नुभएपछि त्यसमा बाधा हटाउन राजाले शाही प्रेस आयोग गरेका थिए । आयोगको सिफारिसमा पत्रपत्रिकको दर्ता खुल्ला भएपछि सयौं पत्रपत्रिका दर्ता भए । नेपाली कांग्रेसको सत्याग्रह वि.सं. २०४२ (दाहाल, २०७५) मा बहुदल पक्षधर पत्रिकाहरूले समर्थन गरेपछि सुधारिएको भनिएको पञ्चायती व्यवस्था धरमरिन थाल्यो । पहिलो जनआन्दोलन वि.सं. २०४६ मा पञ्चायत विरोधी पत्रपत्रिका र प्रेसमा सिलमार्ने, जफत गर्ने, पत्रपत्रिका दर्ता खारेजी गर्ने, पत्रकारहरूलाई विना पुर्जी थुन्ने र अपराधीहरूलाई जस्तो व्यवहार गरेर शान्ति सुरक्षाको नाममा जेल कोच्ने कार्य हुन्थ्यो । पत्रकारिता व्यवसायिक हुन सकेको थिएन, तर पत्रकारहरूको कलम निकै तिखारिएको शक्तिशाली हुन्थ्यो ।

देश बिखण्डन गरेको आरोपमा वि.सं. २०३५ चैत्रको अन्तिम साता पकिस्तानमा जुल्फी अलिङ्कर भुट्टोलाई मृत्युदण्ड दिइएको आरोपमा काठमाडौंमा अखिल र नेविसंघ मिलेर जुलुश प्रदर्शन भएको थियो । सरकार र विद्यार्थी बीच सहमति भई पञ्चायतको पक्षधर राष्ट्रवादी स्वतन्त्र विद्यार्थी मण्डल खारेज भयो । सो को विरोधमा मण्डलले अखिल र नेविसंघका विद्यार्थी नेताहरूमाथि कालोमोसो दल्ने, नगर घुमाउने र आगो भोस्नेसम्मको कार्य गरेको थियो । त्यसैताका बंगलादेशमा पनि मुजिब रहमानलाई देश विखण्डन गरेको आरोपमा गोली हानेर हत्या गरिएको थियो । यस्तो समाचार लेख्नु भनेको आत्मघाती मृत्युदण्ड जस्तै हुन्थ्यो । पञ्चायतकालमा सिद्धान्तवादी पत्रकारहरूलाई दुःख दिनुपथ्यो भने प्रेस काउन्सिल, अञ्चलाधीश कार्यालय र जिल्ला प्रशासन कार्यालयमा तारेखमा राख्ने कार्य गरिन्थ्यो । लोककल्याणकारी विज्ञापनको भुक्तानी समेत दिइदैनथ्यो ।

बहुदल पुनर्स्थापना अधिसम्म पनि नेपालको पत्रकारिता दयनीय थियो । पत्रकारहरू कलम चलाउनेदेखि आईपर्दा कम्पोज (शिक्षाका अक्षर मिलाउने) गर्नेदेखि मिसिन चलाउनेसम्म मात्रै होइन, कागज पढ्नुआउने र बजार व्यवस्थापन गर्ने सबै काम गर्नुपर्दथ्यो । अहिले समय बदलिएको छ । प्रविधिहरू आमसञ्चारमैत्री हुँदै गएका छन् । नयाँ पुस्तालाई यस्ता कुरा कथा लाग्न सक्छ । वि.सं. २०४६ मा बहुदल पुनर्स्थापना भएपछि प्रेसमाथिको प्रतिबन्ध हट्यो । नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ ले प्रेस स्वतन्त्रताको ग्यारेण्टी गर्‍यो । समाचार लेखेकै, छापेकै वा प्रसारण भएकै भरमा सञ्चारमाध्यम बन्द नहुने भयो । पूर्ण प्रेस स्वतन्त्रता, वाक स्वतन्त्रता कायम भयो । वि.सं. २०५१ को मध्यावधि निर्वाचनपछि तत्कालीन संयुक्त जनमोर्चा नेपाल संसदमा ९ बाट शुन्य सिटमा भरेपछि नेकपा (माओवादी) भएर निस्कियो । वि.सं. २०५२ फागुन १ गतेबाट संविधान नमान्ने भन्दै माओवादी जङ्गल पस्यो । सरकार र विद्रोहीको मारमा पत्रकारहरू पर्न थाले । पत्रकारहरू मारिने, बेपत्ता हुने, पक्राउ र यातना हुने क्रम रोकिएन । प्रेस जगतका लागि एघार वर्षे सशस्त्र द्वन्द्वकाल निकै कठिन भयो । राजा ज्ञानेन्द्रको प्रत्यक्ष शासनकाल पनि पत्रकारिताका लागि शीतलता हुन सकेन । दोस्रो जनआन्दोलन २०६२/६३ पछि पत्रकारिताले पूर्ण स्वतन्त्रताका साथ फस्टाउने अवसर पायो । संविधानसभाबाट जारी भएको नेपालको संविधान, २०७२ मा पूर्ण प्रेस स्वतन्त्रताको प्रत्याभूत गरिएपछि पत्रकारिता साँच्चै नै चौथो अङ्ग (Hampton, AD 2010) को रूपमा देखा परेको छ ।

राष्ट्रहितको विषय

पत्र वा पत्रिका भन्ने वित्तिकै समाचारपत्र भन्ने अर्थमा लिने गरिन्छ । तर पत्रका अनेक रूप छन् । बेलपत्र, तुलसीपत्र, वनौषधिपत्र आदि इत्यादि धेरै पत्रहरू, दर्शनको जमराघरमा नवपत्रका भित्रयाइन्छ । नवपत्रिका भनेको नौवटा पत्रिका (समाचारपत्र) होइन । छिन्ने मुले नैव शाखा न पत्रम् अर्थात् फल त फूलभन्दा माथि लाग्छ । शरीर पनि आदिम धर्मको साधन हो । मानव शरीर धर्मकर्म गर्ने पवित्र तीर्थ हो । मन मन्दिरमै भगवान बिराजमान छन् । माता पार्वती देवी र पिता महेश्वर देव हुन् । विश्वमा समस्त मानव भाइ बहिनी हुन् । तीनै लोक विश्वब्रम्हाण्ड स्वदेश (घर) हो । यस्तो अनन्तकोटि ब्रम्हाण्डका सबै चराचर प्राणीगण सर्वदा सर्वथा सुखी रहून् । सबै निरोगी रहून् । सबैको भलो चिन्ताउने,

भलो देखने गरौं । कोही एउटा पनि कहिल्यै दुःखी नहोस् (नरहरिनाथ, २०४९, पृ.२६९) । यो कलम चलाउने लेखक, पत्रकार र शासकहरूको लागि सकारात्मक सन्देश हो ।

ब्रम्ह भनेको अक्षर हो । वेद पढेकाहरू नै ब्रम्ह हुन्छन् । ब्रम्ह जानान्ति ब्राम्हणः । ब्रम्ह जान्नेहरू अर्थात् वौद्धिक व्यक्तिहरू नै ब्राम्हण हुन्छन् । ब्राम्हण भनेको वेद पनि हो । वेद नजानेका र नपढेका ब्राम्हण हुन सक्दैनन् । कर्मकाण्डी पूरोहितहरू जो वेदको अभ्यास गरेका छैनन्, ती ब्राम्हण हुन सक्दैनन् । ती ब्राम्हणकूलका परिवार मात्रै हुन्छन् । जन्मना जायते शुद्रः संस्काराद् द्विज उच्यते । वेदभ्यासाद् भवेत् विप्रो ब्राम्हणे ब्रम्हबोधत ॥ (नरहरिनाथ, २०४९, पृ.२१९) अर्थात् सबै मानिस जन्मिदा निर्विशेष शुद्र भएर जन्मन्छन् । दीक्षा संस्कार भएर दोस्रो जन्म भएपछि द्विज हुन्छन् । वेदको अभ्यास गरेपछि विप्र हुन्छन् । अहिलेको वर्ण जातीय व्यवस्था विभेद भन्दा पनि कामको आधारमा विभाजन गरिएको हो । कोही पनि ठुला वा साना, छुत वा अछुत हुन सक्दैनन् । मानव सृष्टि समान रूपमा भएको हो । यस सवालमा पत्रकारहरूले सकारात्मक सन्देश प्रवाह गरेर सुधारको बाटो देखाउन सक्छन् । ब्रम्हको बोध भएपछि ब्राम्हण हुन्छन् । यसैगरी कलम चलाउने लेखक, पत्रकारहरू आफ्नो विषयमा पोख्त भएको पुजनीय हुन सक्नुपर्छ । पत्रकारितामा प्रवेश गरिसकेपछि संस्कार भएर खारिँदै तिनीहरू नै विप्र वा ब्राम्हण हुन्छन् । पत्रकारहरू वेद जस्तै पुजनीय बन्ने कोसिस गर्नुपर्छ । शुद्रहरू जन्मका आधारमा जेठा हुन्छन् भने वैश्यहरू धनधान्यले जेठा हुन्छन् । क्षत्रियहरू पराक्रम र बलले तथा ब्राम्हणहरू ज्ञान (विद्या) ले जेठा हुन्छन् भन्ने मान्यता रहिआएको छ । पत्रकारहरू ज्ञानले भरिपूर्ण हुनुपर्दछ । खम् ब्रम्ह (शुक्ल यजुर्वेद) अर्थात् सुख आनन्दको रूपमा पत्रकारहरू रमाउने अभ्यास गर्नुपर्दछ ।

पत्रकारहरू पराईको गुलियोमा भुले भने कुनै पनि राष्ट्रको हालत सिक्किम (खत्री, वि.सं. २०७२) को जस्तै हुन सक्छ । पत्रकारहरू पराईका खेताला हुनु हुँदैन । पत्रकारिता गर्नेहरू सदैव यस विषयमा सजग र जिम्मेवार हुनुपर्दछ । पत्रकारिताको आवाजले नै राष्ट्र जोगिरहेको हुन्छ । अनेक व्यवस्थाहरूलाई जोगाउन वा ढाल्न पत्रकारिताको भूमिका कम आँकन मिल्दैन । न्याय र अन्याय के हो ? सत्य र असत्य के हो ? त्यसको चुरो पत्रकारहरूले खोज्ने गर्दछन् । देशभक्तिका लागि भीष्मप्रतिज्ञा गरेर भगीरथ प्रयत्न गर्ने पत्रकारहरू राष्ट्रका निमित्त सचेत हुनुपर्छ । ज्ञानयोगीले परमेश्वरलाई ब्रम्ह भन्दछन् । ब्रम्ह अक्षररूप परमात्माबाट प्रकट भएको हो । ब्रम्ह सत्य, ज्ञान र आनन्दस्वरूप छ । विज्ञान र आनन्द नै ब्रम्ह हो । जुन साक्षात् अपरोक्ष (प्रत्यक्ष) छ, त्यो ब्रम्ह हो । ब्रम्ह कलाकारिता क्रियारहित र शान्त छ । ब्रम्हलाई कुनै पनि विचार वा शब्दद्वारा व्यक्त गर्न सकिँदैन । ब्रम्हलाई परमात्मा भनिन्छ । बढ्ने वा ठुलो हुने हुँदा ब्रम्ह हुन जान्छ (पाण्डेय, २०५७, पृ.८९५) । ब्रम्हाक्षरसमुद्भवम् (श्रीमद्भगवतगीता, ३।१५) ।

कुनै पनि कर्मको आचारसंहिता हुन्छ । संहिताहरू सबैले अक्षरशः पालना गर्नुपर्दछ । पत्रकार र आमसञ्चारमाध्यमका लागि पनि प्रेस काउन्सिल नेपालद्वारा आचारसंहिता जारी गरिएको छ । त्यसको सम्मान र पालना सबैले गर्नुपर्दछ । ॐ वयं राष्ट्रे जागृयाम पूरोहिताः हामीहरू सदा जागौं राष्ट्रमा राष्ट्रभक्तिले भै पत्रकारहरू जाग्नुपर्छ । मित्रस्य चक्षुषा समीक्षामहे (यजुर्वेद, ३६।१८) अर्थात् हामी सबैले सबैलाई मित्रका दृष्टिले हेर्नै भने कोही कसैको शत्रु वा बैरी हुने छैनन् । देशमा शान्ति गराउने कि अशान्ति गराउने प्रमुख दायित्व पत्रकारिताको काँधमा थपिएको हुन्छ । पत्रकारहरू कसैको गोटी नबनेर सत्यको पक्षमा कलम चलाउन सकेको खण्डमा त्यो कलमको छर्छा ब्रम्हचक्र (संसारचक्र) हुन पुग्दछ । विनाशकारी अस्त्रहरूभन्दा कलमअस्त्र सारा प्राणीहरूको हितमा हुन्छ ।

पत्रकारिता कठिन यात्रा हो । रातदिन कलम चलाउने र चिन्तन गर्ने पत्रकारहरू कर्मयोगी हुन् । पत्रकारिता देश र समाज हाँकेने योग हो । पत्रकारहरूले समाचार विश्लेषण सम्प्रेषण गर्दा वा लेखहरू लेख्दा आदरार्थी शब्दहरू प्रयोग गर्ने बानी बसाल्नुपर्छ । यसले व्यक्तिको होइन, भाषा, साहित्य र संस्कृतिको सम्मान हुन्छ । पत्रकार वा लेखकहरू कुनै पनि भाषा शुद्धाशुद्धिका लागि व्याकरणको अभ्यास गरी पोख्त हुनुपर्दछ । जसले गर्दा पत्रकारहरूको कलम तिखारिन्छ ।

पत्रकारहरूले अनेक विधामा अनुसन्धान गर्नुपर्दछ । नेपालमा खोज पत्रकारिताको आरम्भ भए पनि यसले व्यवसायिक रूप लिन सकेको छैन । पार्टीकारिता, पर्चाकारिता, टेबुलकारिता, बुलेटिनकारिता, विज्ञापितकारिता, हुबहुकारिता नेपाली पत्रकारितामा ठुलो चुनौतीको रूपमा रहेको छ । पत्रकारहरूले नयाँ नयाँ विधामा हात हालिरहनुपर्छ । खोजुलक वा अनुसन्धानमूलक पत्रकारिताले गुणस्तरमा वृद्धि ल्याउने र सरोकारवालाहरू ब्युँभिन सक्दछन् । अत्याचार, व्यभिचार, गुण्डागर्दी, हत्या हिंसा, मानव बेचबिखन, तस्करी, कालाबजारी, महँगी, घुष, भ्रष्टाचार, कमिशन, बलात्कार, श्रमजीवि, किसान, बालबालिका, महिला, ज्येष्ठ नागरिकका सवालहरूमा कुनै शुभलाभमा नफसेर पत्रकारिता हुन सक्थो भने समृद्ध नेपाल आफै बन्छ । जनप्रतिनिधिका नाममा राज्य व्यवस्थाबाट तलब खानेहरू समाजसेवी हुन सक्दैनन् । ती त नोकरशाह हुन् भने सन्देश जनतामा निडर भएर पत्रकारहरूले प्रवाह गर्न सक्नुपर्दछ । जनप्रतिनिधिहरू नोकरशाह भएनन् भने ती नोकरशाहहरूले पाउने रकम स्थानीय विकासमै खर्च गर्न सकिन्छ । पत्रकारहरूले नोकरशाह जनप्रतिनिधिहरूको मन मस्तिष्क परिवर्तन गराउन सक्नुपर्दछ । जनप्रतिनिधिहरू नोकरशाह होइनन् भने उनीहरूलाई राज्यकोषबाट तलबभत्ता किन ? भने प्रश्न उठाउन सक्नुपर्दछ । यस्ता प्रसङ्गहरू देशको हित चिताउने विषय हुने ।

अवस्था उस्तै

अनेक उकाली, ओराली र घुम्तीहरू पार गर्दै बाउन्न घुस्सा त्रिपन्न ठक्कर खाएर हुर्केका र टिकेका तथा सबै किसिमले खली भएका संघर्षशील, क्रान्तिकारी, जुभारु पत्रकारहरू जो आजीवन यही पेसामा लागेका छन्, उनीहरूप्रति कुनै पनि व्यवस्थाले सहज जीवनयापनको लागि व्यवस्था गर्न सकेन । मासिक भत्ताको कुरा उठेको वर्षौं भए पनि यसको सुनुवाई राज्य व्यवस्थाबाट हुन सकेको छैन । साठी वर्ष नाघेका र २५ वर्षभन्दा बढी समय निरन्तर पत्रकारिता गरिरहेका ज्येष्ठ सञ्चारकर्मीहरूलाई विशेष राहत उपलब्ध गराउने नेपाल पत्रकार महासंघले सरकारसमक्ष माग गरेको छ (धादिङ घोषणापत्र, २०७७) । भोलिका लागि पत्रकारिता गर्ने सबैलाई खुल्ने बाटो निर्माणमा प्रेस काउन्सिल नेपाल, नेपाल पत्रकार महासंघ, पेसागत संघ संगठनहरू एकमतले प्रस्तुत हुनुपर्दछ । पत्रकारिता गरेर कसैले पनि दुःख पाउने अवस्था अबका दिनमा कतिपनि हुनुहुँदैन । कलम चलाउने पत्रकारहरू समाजका अगुवा हुन्, भगुवा होइनन् । सत्यमा आधारित कुनै पनि सामग्री युग युगसम्म पठनीय हुन्छन् । आजको भोलि खण्डन हुने सामग्री मिथ्या हुन्छन् । पत्रकारहरू सत्यमार्गमा लाग्नुपर्छ, मिथ्यामार्गमा होइन । चिठीपत्र पनि पठनीय र हितोपदेश हुन्छन् । भारतका प्रधानमन्त्री पं.जवाहरलाल नेहरूले आफ्नी छोरी इन्दिरा गाँधीलाई लेख्नुभएको “पिताको पत्र छोरीलाई” ज्यादै मार्मिक र पठनीय छ । सन्धिपत्रहरू राष्ट्रको दर्पण हो । सबै सञ्चारमाध्यम राष्ट्रको दर्पणको रूपमा दरिनुपर्दछ ।

मानिस जन्मेपछि उसको जन्मपत्रिका तयार हुन्छ । यही पत्रिकाका आधारमा व्रतवन्धमा व्रतवन्ध पत्रिका र विवाह लग्न पत्रिका जुराएर तयार गरिन्छ । जन्मपत्रिका जीवनचक्र हो । यो विज्ञानसम्मत छ । राज्य व्यवस्थाले दिएका अधिकार हरुमध्ये घरायसी कागजपत्र तमसुकहरू पनि आधिकारिक पत्र हुन् । राज्य व्यवस्थाले दिने लालपुर्जा स्वामित्वपत्र हुन् । परिचयपत्रहरूले पनि मानिसको पहिचान गराउँदछ । नागरिकता पत्रहरूले कुन देशको नागरिक हो भन्ने जनाउँछ । राहदानी पत्रले विदेश भ्रमणको अनुमति दिन्छ । राज्य व्यवस्थाको उच्चपदस्थ व्यक्तिहरूबाट सन्देशपत्र, घोषणापत्रहरू आउने गर्दछन् । पार्टी वा संघ संस्थाहरूका विज्ञापितहरू पनि घोषणापत्र जस्तै हुन् । राजपत्रहरू प्रकाशित भैरहेका हुन्छन् । कानूनका असुविधाहरू फुकाउने कार्य राजपत्रले गर्दछ । पत्रहरूको चर्चा गर्दा विरोधपत्रहरू पनि देखिएका छन् । पञ्चाङ्ग अर्थात पात्रोले समाजलाई डोच्याएको हुन्छ । यो गणनाले औंसी, पूर्ण, सुर्यग्रहण, चन्द्रग्रहण लगायत अनेक चाडपर्व दुरुस्त देखाउँछ । यो हाम्रो पूर्वीय सभ्यताको वैज्ञानिक पक्ष हो । यस्तो गणना गर्नेहरू पनि पत्रकार नै हुन् । अहिले समाज बदलिएको छ । पत्रकारिताका अनेक विधा छन् । खोजी पत्रकारिताको छुट्टै महत्व रहेको छ । कुनै विषयमा अनुसन्धान गर्नु पनि पत्रकारिता हो । मेहेनत गर्ने किसान, मजदुर, व्यापारी वा विद्यार्थी सदैव सफल हुन्छन् । मेहनतको मीठो फल तिनीहरूले नै प्राप्त गर्दछन् ।

अनेक बिचार पक्षमा स-साना भुण्डमा पत्रकारहरु विभक्त हुँदा राजनीतिक दल पिच्छेका पत्रकार संघ संगठनहरु क्रियाशील भएको जस्तो देखिन्छ। नेपाल पत्रकार महासंघको नेतृत्वमा जान पनि पार्टीको टिकट लिएर मात्र चुनाव उठ्न पाइने परम्पराले पेसागत मर्यादा माथि उठ्न सकेको छैन। प्रेस काउन्सिल नेपालको पदाधिकारीमा पनि सत्ता, पार्टी र नेता निकट पत्रकारहरुलाई नियुक्ति दिइने परम्परा अझै तोड्न सकिँएको अवस्था छैन। राजनीतिक दलका भ्रातृ संगठनका रुपमा रहेका अनेक नामका संघ संगठनहरुमा आवद्ध सदस्यहरुलाई क्रियाशील पत्रकारको रुपमा मान्यता दिएसम्म पत्रकारितामा राजनीतिक दल तथा नेतृत्वको हावी भइ नै रहने छ। नेपाल पत्रकार महासंघ हुँदाहुँदै अनेक नाममा संघ संगठन के का लागि भन्ने प्रश्न जनमानसमा उठ्ने गरेको छ। आ-आफ्नो पेसागत पहिचानमा चुनाव उठ्न सकिन्छ। सरकारी कर्मचारीहरुले देश र जनताको सेवा गर्नुको सट्टा सरकारी तलव भत्ता खाएर नेता भएर हिँडे जस्तै पत्रकारहरुको पनि त्यस्तै हालत भएको छ। पत्रकारहरु विभिन्न गुट समूहमा विभक्त हुँदा राष्ट्रिय स्वार्थ तथा विविध समस्याहरुमा एकमतले आवाज बुलन्द हुन सकेको अवस्था छैन।

अबको बाटो

जुनसुकै आमसञ्चारमाध्यमका पत्रकारहरु किन नहुन्, विचार र सिद्धान्तमा जुनसुकै पार्टी र गुटमा भए पनि पत्रकारिताको पेसागत हितमा सबै एक हुनुपर्ने हुन्छ। राजनीति गर्नेहरुले पत्रकारहरुको ढाडमा टेकेर विपक्षीहरुलाई आक्रमण गरिरहेका हुन्छन्। पत्रकारहरुले आफ्नो ढाडमा चढाएर कसैलाई बोकेर हिँड्नु हुँदैन। पत्रकारहरु कसैका दास र कमारा हुनुहुँदैन। पत्रकारहरुले सदैव अन्याय, अत्याचार, भ्रष्टाचार, राजस्वमारा, सबैखाले तस्कर, अपराधीहरुको विरोधमा डटेर कलम चलाउनु पर्दछ। शुभलाभहरुको मोहमा पत्रकारहरु फस्नु हुँदैन। पत्रकारहरुले पदको दुरुपयोग गर्नुहुँदैन। पत्रकार आचारसंहिता र कानूनको पूर्ण पालनामा पत्रकारहरु सदैव लाग्नु पर्दछ। प्रेस पास बोकेर कुनै पनि पत्रकारले नाजायज काम गर्छ भने त्यो पत्रकारिताको पिलो भनेर निचोर्नुपर्ने हुन्छ।

पञ्चायतकालमा प्रेस प्रमाणपत्र बोक्न सरकारी जागीर खाएजस्तै थियो। संवाददाता हुन पनि प्रहरी प्रतिवेदन आवश्यक पर्दथ्यो। तर अहिले त्यस्तो अवस्था छैन। अहिले आजको आजै पत्रकार बन्न पाइन्छ। पत्रकारिताको जिम्मेवारी अत्यन्तै गहन कार्य हो। सेवाको भावनाको पत्रकारिता व्यवसायिक रुपमा बदलिएको छ। पञ्चायतकाल पत्रकारिता जगतका लागि र राजनीतिक विचार पक्षहरुलाई कालरात्रि थियो। ती घटनाक्रमहरु अहिलेको पुस्तालाई इतिहास भएको छ। काठिन परिस्थितिमा पनि तत्कालीन व्यवस्थामा भ्रष्टाचारको भण्डाफोर गरेर समाचार प्रवाहित भयो भने तुरुन्त छानविन हुन्थ्यो। कि त भ्रष्टाचारको आरोप लागेका व्यक्तिहरुमाथि कारवाही हुन्थ्यो, कि त भ्रुठो समाचार सम्प्रेषण गर्ने पत्रिका र पत्रकारहरुले सजाय पाउँथे। लोकतान्त्रिक गणतन्त्रकालसम्म आइपुग्दा पत्रकारिताले भ्रष्टाचार र ढिलासुस्तीका समाचारहरु सम्प्रेषण गर्दा कहीं कतै सुनुवाई हुँदैन। सत्य दिएको छ, भ्रुठो रमाई रहेको छ।

पत्रकारहरु कुनै पनि दलको कार्यकर्ता भएर प्रस्तुत हुँदा सप्रमाणले पनि काम गरिरहेको छैन। कैयौं व्यवस्था र शासन उथलपुथल गर्ने कार्यमा पत्रकारिता अग्रणी मोर्चामा रन्थो। तर प्रेस जगतको अवस्था अपवाद बाहेर सुधिन सकेको छैन। यसो हुनुमा पत्रकारहरु आपसमा विभाजित भएर फुट्नुले पनि हो। परिवार फुटे घर कमजोर हुन्छ। जनता फुटे देश कमजोर हुन्छ। नेताहरु फुटे पार्टी कमजोर हुन्छ। समग्रमा भन्नुपर्दा पत्रकार फुटे लोकतान्त्रिक गणतन्त्र कमजोर हुन पुग्यो। पत्रकारहरुको साहसीपूर्ण कलमले १०४ वर्षीय राणा शासन ढल्न पुग्यो भने पत्रकारहरुकै एकताले २९ वर्ष चलेको राजाको नेतृत्वको पञ्चायत सकियो। पहिलो र दोस्रो जनआन्दोलन, नेकपा (माओवादी) को सशस्त्र द्वन्द्व, मधेस आन्दोलनहरुमा पत्रकारिताको निर्णायक भूमिका रन्थो भन्दा अत्युक्ति हुँदैन। गणतन्त्रको संस्थागत कार्यमा राज्य व्यवस्थाले पत्रकारितालाई साथमा लिनु बुद्धिमानि हुन जान्छ। पत्रकारहरुले ज्यानको बाजी लगाएर कमल नउठाएका भए ठुलठुला परिवर्तन असम्भव हुने थियो। पत्रकारहरुको कुर्वानी नेताहरुका लागि खोलो तन्थो, लौरो बिर्सियो हुनु हुँदैन।

विश्लेषण

पत्रकारिता भनेको छापा जगत मात्र होइन । विद्युतीय पत्रकारिता पनि उत्तिकै जिम्मेवारी हुनुपर्दछ । पत्रकार आचारसंहिता तथा प्रेससँग सम्बन्धित कानूनहरूको अक्षरशः पालना हुन सक्थ्यो भने नेपालको पत्रकारिता संसारमै उदाहरणीय हुन जान्छ । प्रेस काउन्सिल नेपालले देशभर सबै खालका आमसञ्चारमाध्यम तथा पत्रकारहरूको पूर्ण रूपमा अनुगमन गर्न सकिरहेको छैन । मुलुक सङ्घीय लोकतान्त्रिक गणतन्त्रको संस्थागत अवस्थामा पुगेको बेला मानव तथा आर्थिक स्रोत साधनले प्रेस काउन्सिललाई बलियो बनाउनु ढिला भैसकेको छ । पत्रकारहरू पार्टी कार्यकर्ता भएर प्रस्तुत हुनु हुँदैन । चुनावका समयमा आफ्नो आस्था र विचार पक्षलाई मतदान गर्नु समय सन्दर्भको कुरा हो । त्यो इगो पत्रकारिता जगतमा आएपछि छोड्न सकिएन भने जनताका नजरमा टिक्न सक्दैनन् । पत्रकारिता बल्याकमेलिड गर्ने विषय बन्नु हुँदैन । शत्रु सादन गर्ने हतियार पनि हुनुहुँदैन । नराम्रा कार्यको भण्डाफोर र राम्रा कार्यको प्रशंसा पनि गर्नुपर्दछ । हुबहु पत्रकारिता ठगी धन्दा हो । यस्तो कार्यलाई निरुत्साहित पार्नेपर्छ । विभिन्न संगठन वा पार्टीको दबाबका भरमा थुम्थुम्प्याएर राख्ने हो भने यसले समाजमा गलत सन्देश प्रवाह हुन्छ । समानुपातिक विज्ञापन एकादेशको कथाजस्तो भैरहेको छ ।

अहिलेको पत्रकारिता राजनीतिक पत्रकारिता जस्तो मात्रै भएको छ । राजनीतिक समाचार र गतिविधिले प्रायः सञ्चारमाध्यम बिकाउ हुने गरेको छ । पत्रकारहरूले त्यो भन्दा पृथक बाटो नदेखनुमा राज्य व्यवस्थाले आर्थिक तथा स्रोतसाधनले युक्त नबनाउनाले पनि हो । अन्य विधामा पत्रकारिता भएको भए पनि साहित्य, खेलकुद, कलासंस्कृति, कृषि पत्रकारिता घिटिघिटि अवस्थामा रहेको छ राज्य व्यवस्थाका कर्मचारीहरू पनि निष्पक्ष भएर कार्य गर्नुपर्दछ । विचार पक्षमा उनीहरू लागे भने न्याय मरेर जान्छ । जुनसुकै विचार पक्षका कर्मचारी हुन् वा सरकार हुन्, तिनीहरू देशभित्रकै हुन् भन्ने अनुभूति दिन सकिएन भने पत्रकारिता होइन पार्टीकारिता वा पर्चाकारिता जस्तै हुन जान्छ । जसका कारण समाजमा निराश पैदा हुन्छ । यस्तो निराश भाङ्गिदै गयो भने त्यस्तै विद्रोह पैदा गर्छ । निर्दलीय पञ्चायती कालमा होस् वा सुधारिएको पञ्चायती कालमा होस्, पत्रकारिता उदारवाद र अनुदारवादका विभक्त भएको पाइन्छ । बहुदलीय प्रजातन्त्र पुनर्स्थापना र अभ्र गणतन्त्र स्थापनापछि हिजोको उदारवादी र अनुदारवादी पत्रकारिता विभिन्न धारमा विभाजित भएका छन् । राष्ट्रिय स्वार्थका सवाल र जनताको समस्यामा पत्रकारिताले चर्कोगरी आवाज उठाउन सकेको छैन ।

चाहे राजनीतिक दलहरू बीच होस् वा पत्रकार जगत बीच नै किन नहोस्, अन्तरकलह वा फुट राम्रो विषय होइन । कौरबहरू अन्तरकलहमा फसे । आपसमा भाइ फुट्दा कौरबहरू रौरबमा परे । पाण्डवका भाइ फुटेनन् । उनीहरू लडाँइमा विजयी भए । रावणका भाइ फुट्दा रावण स्वयं मारिए । देश र जनताका निमित्त पनि पत्रकारहरू फुट्नु हुँदैन । पत्रकारहरू राजनीतिशास्त्रका पुजनीय हुन सक्नुपर्दछ । पत्रकारहरूले आफ्ना विचार र लगाव पाठक र जनतामा लाड्ने प्रयत्न गर्नुहुँदैन । टीका, टिप्पणी, विश्लेषण, संश्लेषणका माध्यमबाट कुनै पनि वादका दोष र गुणहरू जनसमक्ष पस्किन सक्नुपर्दछ । नत्र पत्रकारहरू अमुक ठाउँबाट बग्गीमा नारिएका घोडा वा खच्चरहरू जस्ता दायँ बायाँ आँखामा पट्टी बाँधेर कुदाएका जस्ता मात्रै देखिने छन् । पत्रकारहरू कसैको वादी प्रतिवादी जस्तो भएर हिँड्नु हुँदैन । पत्रकार जगतले प्रतिपक्षको भूमिका पनि निर्वाह गर्नुपर्दछ । यदाकदा दबाब समूह जस्तो पनि हुनुपर्दछ । पत्रकारिता विषय विश्व ब्रम्हाण्डको विषय भएकोले पत्रकारहरू आफ्नो विषय र पेसामा पोख्त र लगनशील भैरहनुपर्छ । अध्ययनको रफ्तार बढाउनुपर्छ । गफ छाँटेर पत्रकारिता फस्टाउँदैन ।

निष्कर्ष

पत्रकारिता समाजको ऐना हो । स्वच्छ र निष्पक्ष पत्रकारिताले नै समाजको नेतृत्व गर्न सक्छ । पत्रकार फुट्नु भनेको एकप्रकारले समाजको आँखा फुट्नु जस्तै हो । ऐन फुट्नु र पत्रकार फुट्नु उस्तै हो । नेताहरूको गोटी बनेर पत्रकारहरू

आफु फुट्छन्, व्यवसायिक धर्म बिर्सिन्छन् भने ती पत्रकार होइनन्, पत्रकारको मुखुण्डो भिरेका कार्यकर्ता हुन् । स्वच्छ र निष्पक्ष पत्रकारिताका लागि पत्रकारहरू अध्ययनशील भइ तिखारिइरहनु पर्ने हुन्छ । पार्टीगत पत्रकारिता पर्चाकारिताका जस्तो हुन्छ । सत्य र तथ्य पत्रकारहरूले लुकाउनु हुँदैन । पत्रकारितालाई राज्य व्यवस्थाले संविधानमा नभए पनि चौथो अङ्गको रूपमा स्वीकारेको परिप्रेक्ष्यमा पत्रकारहरूले यसलाई इमान्दारीपूर्वक हिफाजत गर्न सक्नुपर्छ । निर्दलीय व्यवस्थामा पत्रकार प्रजातन्त्रका लागि सक्रिय भएभैं बदलिँदो राजनीतिक परिवेशमा पत्रकारिता अभू तित्खारिनु पर्दछ ।

सन्दर्भ सामग्री

- कानुन किताब व्यवस्था समिति, (२०७२), नेपालको संविधान, २०७२, काठमाडौं ।
- कानुन किताब व्यवस्था समिति, (२०४७), नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७, काठमाडौं ।
- खत्री, रमेश, (२०७२), सिक्किम विलयको सार, नेपाल, Retrieved from <https://nepalmag.com/np/opinion/2015/12/09/20151209200453>
- खरेल, पद्मभक्त, (२०७७), कुराकानी, काठमाडौं ।
- दाहाल, पुरुषोत्तम, (२०७५), अवज्ञा परमो धर्म, नागरिक दैनिक, काठमाडौं : नेपाल रिपब्लिक मिडिया ।
- नयाँपेज, (२०७४), यस्ता थिए इतिहासका चुनावी पर्चा, Retrieved from <https://www.nayapage.com/archives/14856>
- नरहरिनाथ, योगी, (२०४९), ऐतिहासिक शिखरिणी यात्रा, काठमाडौं ।
- निर्वाचन आयोग, (२०७७), नेपालमा राजनीतिक दल र दल सम्बन्धी कानुनी विकास, Retrieved from <https://www.election.gov.np/election/np/overview-of-ecns-role.html>
- नेपाल पत्रकार महासंघ, (२०७७), धादिङ घोषणापत्र ।
- पन्त, शास्त्रदत्त, (२०७१), श्री ५ वीरेन्द्र वीरविक्रम शाह, Retrieved from http://nepaltoday.com/np/home/featured_detail?id=1444
- पाण्डे, फणिन्द्रप्रसाद, (२०५७), बृहत् संस्कृत नेपाली शब्दकोश, दाङ : महेन्द्र संस्कृत विश्वविद्यालय ।
- यजुर्वेद, ३६।१८ ।
- श्रीमद्भगवद्गीता, ३।१५ ।
- सौर्य, (२०७०), नेपालमा कम्प्युटरको इतिहास र विकासक्रम, Retrieved from <https://www.souryaonline.com/2014/04/94039.html>
- Hampton, Mark. (AD 2010), *The Fourth Estate Ideal in Journalism History*, Hong Kong: Lingnan University.